

7.1. Merkantilismus jako ekonomický aspekt absolutismu

Na začátku sedmnáctého století začal královský absolutismus vítězit po celé Evropě. Avšak král (nebo v případě italských městských států nějaký nižší vladař) nemohl vládnout sám. Musí vládnout skrze hierarchicky uspořádanou byrokracii. A tak byla vláda absolutismu vytvořena skrze množství spojení mezi králem, šlechtou (která se skládala většinou z velkofeudálních či post-feudálních vlastníků půdy) a různými skupinami velkoobchodníků či obchodníků. „Merkantilismus“ je jméno, které politicko-ekonomickému systému absolutního státu mezi šestnáctým a osmnáctým stoletím dali historici z raného devatenáctého století. Merkantilismus byl různými historiky a pozorovateli nazýván „systémem budování moci či státu“ (Eli Heckscher), systémem systematických státních privilegií, zejména podpora exportu či omezování dovozů (Adam Smith) či chybný soubor ekonomických teorií včetně ochranářství a domnělé nezbytnosti hromadění zlata v zemi. Ve skutečnosti byl merkantilismus tímhle vším; byl to systém budování státu, státních privilegií a tím, co bychom mohli nazvat „státně-monopolním kapitalismem“.

Merkantilismus jako ekonomický aspekt státního absolutismu nutně potřeboval systém budování státu, velké vlády, masivních královských výdajů, vysokých daní, (zejména v pozdním sedmnáctém století) inflace a zadlužených financí, války, imperialismu a sílícího národního státu. Ve zkratce šlo o politicko-ekonomický systém velmi podobný tomu dnešnímu s nedůležitou výjimkou v tom, že dnes je hlavním zájmem ekonomiky spíše velkoprůmysl než obchod. Avšak státní absolutismus znamená, že stát si musí kupovat a udržovat spojení mezi ekonomicky mocnými skupinami a také jim poskytovat prostor pro vylobbování speciálních výsad.

Jacob Viner o tom dobře píše:

„Není pravdou, jak se nás někteří současní obdivovatelé ctností merkantilismu snaží přesvědčit, že zákony a proklamace byly výhradně výsledkem ušlechtilého zápalu za silný a velkolepý národ, namířený proti sobectví ziskuchtivých kupců. Naopak byl výsledkem soupeření zájmů různých úrovní váženosti. Každá skupina, ekonomická, společenská či náboženská, konstantně vyvíjela tlak na legislativu pro svůj vlastní zájem. Rozpočtové požadavky koruny byly vždy důležité a obecně hlavní podstatou obchodního zákonodárství. Diplomatické úvahy hrály v ovlivňování zákonů také roli, stejně jako touha koruny udělovat zvláštní výsady, con amore, svým oblíbencům, či jim je prodávat, nebo nechat zájemce o jejich udělení předhánět se v uplácení.“

V oblasti státního absolutismu bylo udělování zvláštních výsad obsaženo ve vytvoření udělovaných či prodávaných výsadních „monopolů“, tj. výsadních práv, udělených korunou, k výrobě či prodeji daného zboží či služby v určité oblasti. Tyto „monopolní patenty“ byly buď prodávány či věnovány spojencům koruny či těm skupinám obchodníků, které pomáhaly králi vybírat daně. Výsady byly buď k prodávání v určité oblasti, jako v případě různých východoindických společností, které získaly v každé zemi monopolní právo pro obchod se vzdáleným východem, nebo vnitřní, jako bylo v Anglii udělení výsadního práva vyrábět hrací karty jedné osobě. Výsledkem bylo zvýhodnění jedněch obchodníků na úkor jejich potenciálních konkurentů a masy anglických spotřebitelů. Nebo stát kartelizoval řemeslnou výrobu a průmysl a tím stmelit spojení donucením všech výrobců spojit se a poslouchat nařízení privilegovaných městských cechů.

Mělo by být poznamenáno, že nejvíce prominentní aspekty merkantilistického hospodářství,

daně, zákazy importů a podpory exportů, byly částí a součástí tohoto systému státních monopolních výsad. Dovozy byly podřízeny zákazům či ochranných clům, čímž byla zprostředkována výsada domácím kupcům či řemeslníkům; vývozy byly dotovány ze stejného důvodu. Pozornost v prozkoumávání merkantilistických myslitelů a autorů by neměly být omyly jejich domnělých ekonomických „teorií“. Teorie bylo to poslední, na co mysleli. Byli, jak je nazval Schumpeter, „úřední rádci a pamfletáři“ a měli bychom ještě přidat lobbisté. Jejich „teorie“ byly jen propagandistické argumenty, které jim i přes své chyby či kontradikce mohly přihrát kousek lupu státního aparátu.

Jak napsal Viner:

„Merkantilistická literatura... byla v hlavních spisech složená pro nebo o „obchodnících“ či podnikatelích, kteří měli obvykle schopnost identifikovat svůj vlastní zájem se zájmem národa... Velká část merkantilistické literatury se sestává ze spisů, které byly částečně či úplně, upřímně či skrytě konkrétními prosbami pro konkrétní ekonomické zájmy. Svoboda pro ně, omezení ostatních, to byla podstata obvyklého politického programu v merkantilistických spisech obchodnického autoritářství.“

7.2. Merkantilismus ve Španělsku

Zdánlivá prosperita a zářivá moc Španělska šestnáctého století se ukázala být v dlouhém období pouze klamem a iluzí. Byla totiž poháněna téměř výhradně přílivem stříbra a zlata ze španělských kolonií v Novém světě. V krátkém období přítok kovů znamenal nárůst prostředků, za které si Španělé mohli nakoupit a užít výrobky zbytku Evropy a Asie, avšak v dlouhém období cenová inflace tuto dočasnou výhodu vymazala. Výsledkem bylo, že když přítok kovů v sedmnáctém století vyschnul, zůstalo pouze málo až nic. A nejen to, zlatá prosperita přiměla obyvatele ke stěhování do jižního Španělska, zejména do přístavu Sevilla, kde do Evropy nové kovy vstupovaly. Výsledkem byly špatné investice v Seville a na jihu Španělska, vyvážené ochromeným potenciálním růstem na severu.

Ani to nebylo všechno. Na konci patnáctého století španělská koruna kartelizovala rozvíjející se a slibný kastilský textilní průmysl uzákoněním přes 100 zákonů vytvořených k zakonzervování odvětví na současnou úroveň vývoje. To chráněný kastilský oděvní průmysl ochromilo a v dlouhém období zničilo jeho efektivitu, takže nemohlo konkurovat na evropských trzích.

Navíc královské činy taktéž zničily rozkvétající španělský hedvábný průmysl, jenž se soustředil v jižním Španělsku v Granadě. Naneštěstí byla Granada centrem muslimské či maurské populace, a tak série mstivých činů španělské koruny dovedly toto odvětví k praktickému zániku. Nejprve několik nařízení drasticky omezilo domácí užívání a spotřebu hedvábí. Poté bylo hedvábí v padesátých letech 16. století zakázáno vyvážet a práci dokonalo obrovské zvýšení daní určených hedvábnému průmyslu v Granadě po roce 1561.

Španělské zemědělství šestnáctého století bylo taktéž ochromené a zpustošené vládními zásahy. Kastilská koruna dlouho udržovala spojení s Mestou, cechem chovatelů ovcí, kteří dostávali speciální privilegia výměnou za vysoké daně pro království. V 80. a 90. letech

15. století bylo zakázáno v předchozích letech užívané ohrazování a obrovsky se díky vládnímu dekretu na úkor pěstitelství rozšířily pastviny (cañadas). Pěstitelé byli také bití speciální legislativou vydanou pro povozníky – právě cesty byly ve všech zemích oblíbené pro vojenské účely. Povozníkům byl umožněn zvláštní vstup zadarmo na všechny místní cesty a na pěstitele byly uvaleny vysoké daně, ze kterých se tyto cesty pro převozníky stavěly.

Ceny obilí rostly od začátku šestnáctého století napříč Evropou. Španělská koruna se bála, že by rostoucí ceny mohly vyvolat změnu užívání půdy od ovčí k obilí, a tak zavedla maximální cenu obilí, zatímco vlastníci pozemků mohli jednostranně vypovědět smlouvy a účtovat vyšší ceny pěstitelům. Výsledkem následující sevření mezi náklady a cenou byly masivní bankroty farmářů, depopulace venkova a přesun farmářů do měst či armády. Bizarním výsledkem bylo, že na konci šestnáctého století Kastilsko trpělo opakujícími se hladomory, jelikož dovážené baltské obilí bylo obtížné dopravit do vnitrozemí Španělska, zatímco třetina kastilské zemědělské půdy se stala nekultivovanou a promrhanou.

Mezitím během první poloviny šestnáctého století španělskou korunou silně privilegované pastevectví vzkvétalo, avšak brzy se stalo obětí finančních a tržních narušení. Ve výsledku přišlo španělské pastevectví do hlubokého úpadku.

Španělskou ekonomiku jako celek ochromily také vysoké královské výdaje a daně uvalené na střední třídu, stejně tak vysoké deficity misalokovaly kapitál. Tři masivní bankroty španělského krále Filipa II. v letech 1557, 1575 a 1596 zničily kapitál a vedly k obrovským bankrotům a zpřísnění francouzských a antverpských úvěrů. Výsledná neschopnost platit vojákům španělského impéria v Nizozemí v roce 1575 vedla následující rok k nekompromisnímu plenění Antverp, divokým loupežím a znásilňováním vzbouřenými vojáky, známému jako „španělská zběsilost“. Název se zažil, i když šlo většinou o německé žoldáky.

Kdysi svobodné a enormně prosperující Antverpy byly sérií etatistických kroků během pozdního šestnáctého století položeny na kolena. Vedle bankrotů se hlavním problémem stal masivní pokus španělského krále Filipa II. vypořádat se s protestantskými a novokřtěneckými hříšníky v Antverpách. V roce 1562 španělský král násilně odříznul Antverpy od jejich hlavního importu, od anglického vlněného plátna. Taktéž v roce 1567 převzal nad městem nadvládu známý vévoda z Alby a zavedl represi ve formě „Koncilu krve“, jenž měl moc hříšníky mučit, zabíjet a konfiskovat jim majetek. Vévoda také zavedl vysokou daň z přidané hodnoty ve výši deseti procent, alcabala, která vedla k ochromení sofistikované a propojené nizozemské ekonomiky. Mnoho zručných řemeslníků pracujících s vlnou uteklo do přívětivé Anglie.

Nakonec odtržení Nizozemí od Španělska v 80. letech 16. století a další španělský bankrot v roce 1607 vedly o dva roky později s Nizozemím ke smlouvě, která osud Antverp ukončila odříznutím města od moře a od ústí řeky Šeldy, jelikož byly přiznány nizozemcům. Od té doby nahradilo Antverpy a Vlámsko v pozici hlavního komerčního a finančního centra Evropy decentralizované a svobodně-tržní Holandsko a zejména město Amsterdam.

7.3. Merkantilismus a Colbertismus ve Francii

Vynášející obchod s látkami a další odvětví v Lyonu a oblasti Languedoc na jihu Francie, která se v sedmnáctém století stala domovem despotického národního státu par excellence, byly ochromeny ničivými náboženskými válkami posledních čtyř dekad šestnáctého století. K ničení, zabíjení a emigracím zručných hugenotských řemeslníků do Anglie se přidaly vysoké daně, které měly financovat válku, a učinily ránu francouzskému ekonomickému růstu. Politique se svezla na slibu ukončení náboženských střetů a ohlásila vládu neomezeného královského absolutismu.

Ochromující regulace francouzského průmyslu začala v pozdním patnáctém století, když král vydával cechovní listiny umožňující městským cechům a jejich představitelům kontrolovat a nastavovat standardy kvality rozličných profesí. Koruna udělila kartelizující privilegia cechům a na oplátku jim zvýšila daně. Hlavním důvodem rozkvětu města Lyon v šestnáctém století byla jeho výjimka z cechovních pravidel a omezení.

Ke konci šestnáctého století a náboženských válek stále platily staré regulace a byly připravené k vynucování. Nová absolutní monarchie byla připravena je vynucovat a rozšiřovat. Proto v roce 1581 král Jindřich III. nařídil všem umělcům Francie vstoupit do vlastního cechu, jehož pravidla budou vynucována. Všem řemeslníkům, až na pařížské a lyonské, bylo přikázáno vykonávat svou profesi v současném městě, čímž byla zastavena jakákoliv mobilita práce ve Francii. V roce 1597 Jindřich IV. tyto zákony znovu vyhlásil, posílil a začal je široce vynucovat.

Výsledkem těchto omezení bylo absolutní ochromení ekonomického a průmyslového růstu Francie. Typický trik se zachováním „standardů a kvality“ omezil konkurenci, výrobu a dovoz a udržel vysoké ceny. Ve zkratce to znamenalo, že spotřebitelé si nemohli zvolit platit méně za méně kvalitní výrobky. Také státem privilegované monopoly rostly, což způsobovalo podobné důsledky, přičemž jak na cechy, tak na monopoly stát uvalil vyšší a tíživé daně. Rostoucí poplatky za kontrolu taktéž uvalily na francouzskou ekonomiku těžké břímě. Navíc byla dotována zejména luxusní výroba a zisky rostoucích odvětví byly přerozdělovány jako dotace slabším. To zpomalilo akumulaci kapitálu a tím ochromilo růst silných odvětví s dobrými vyhlídkami. Dotace a privilegia luxusním odvětvím přesunuly zdroje od inovací snižujících náklady v odvětví masové produkce směrem k takovým oblastem nákladných řemesel, jakými bylo sklo či tapisérie.

Velkým spotřebitelem luxusních statků byla stále více mocná francouzská monarchie a aristokracie, a proto měli jistý zájem na jejich podpoře a udržování jejich kvality. Cena nebyla takový problém, jelikož království a šlechta žila vždy z povinných plateb. Proto v květnu 1665 král ustavil monopolní privilegia skupině francouzských manufakturních výrobců, přičemž použil průhledně pokrytecký argument, že tak učinil, aby zabránil „vývozu peněz a dal práci lidem“. Ve skutečnosti bylo důvodem zakázat komukoliv jinému, než oněm privilegovaným, aby vyráběl krajku, za což koruna obdržela pořádně zapláceno. Očividně se však hojně objevovali překupníci, proto v roce 1667 vláda zjednodušila vynucování zákazem jakékoliv zahraniční krajky. Navíc, aby zabránila nelicencované konkurenci, musela francouzská koruna zakázat jakoukoliv domovskou výrobu krajky, čímž si vynutila veškerou její výrobu na neměnných a viditelných místech. Jak napsal ministr financí a ochodu a vrchní ekonomický car Jean-Baptiste Colbert vrchnímu vládnímu krajkovému dozorcí: „Prosím vás,

abyste si s péčí povšimnul, že žádná dívka nesmí v domě svých rodičů pracovat, a že je musíte povinovat do výrobního domu jíti...”

Možná nejdůležitější z početných merkantilistických omezení francouzské ekonomiky během sedmnáctého století bylo vynucení standardů „kvality“ ve výrobě a obchodu. Ekonomika tak měla tendenci zůstat ve stavu raného či vrcholného sedmnáctého století. To donutilo zastavit či efektivně omezit či dokonce zabránit inovaci – nové výrobky, nové technologie, nové metody přepravy výrobků či směny – tak nezbytné k ekonomickému a průmyslovému vývoji. Takovým příkladem byl tkalcovský stav, vyvinutý v raném sedmnáctém století, nejprve užíván pouze k výrobě luxusních předmětů, jako byly hedvábné punčochy. Když byl tkalcovský stav uveden do relativně masové výroby vlněných a lněných výrobků, ruční pletači chtěli zastavit efektivní konkurenci a přesvědčili v roce 1680 Colberta, aby zakázal užívání tkalcovského stavu k jiným účelům, než k výrobě hedvábných látek. Naštěstí v případě tkalcovského stavu byli vyloučení výrobci vlněných a lněných látek politicky dostatečně silní a o čtyři roky prolomili prohibici a dostali se taktéž dovnitř protekcionistického/kartelizujícího systému zvýhodňování.

Všechny tyto tendence francouzského merkantilismu dosáhly svého vrcholu v období Jeana-Baptisty Colberta (1619-1683), a to až tak moc, že se pojmenováním zbytnělého merkantilismu stal pojem colbertismus. Colbert byl synem kupce a narodil se v Remeši, načež se brzy přidal k ústřední francouzské byrokracii. Od roku 1651 se stal vůdčím úředníkem ve službách koruny a od roku 1661 do své smrti o 22 let později prakticky ekonomickým carem, přičemž se dostal na místa jako hlavní dozorcí financí, obchodu či státní tajemník pod slavným králem Slunce, absolutistickým despotou Ludvíkem XIV.

Colbert se účastnil praktického záchvatu udělování monopolních výsad, dotování luxusu a kartelizujících výsad a vytvořil mocný systém centrální byrokracie, úředníků známých jako intendanty, kteří celou síť omezení a regulací vynucovali. Taktéž vytvořil impozantní systém kontrol, označení a měření, aby byl schopen najít všechny ty, kteří se vyhnuli detailnímu soupisu státních regulací. Intendanty zavedli síť zvěďů a informátorů, aby vyčmuchali všechna narušení kartelových omezení a regulací. V klasickém stavu všudypřítomných zvěďů také vyzvídali sami na sebe, včetně intendantů samotných. Tresty se pohybovaly od konfiskace či zničení „podřadných“ výrobků až po vysoké pokuty, veřejné zostuzení či odebrání možnosti zůstat v odvětví. Jak shrnul francouzské vynucování hlavní historik merkantilismu: „Žádné měřítko nebylo příliš tvrdé, pokud sloužilo uchování co nejvyššího respektu k regulacím.“

Dva z nejextrémnějších příkladů potlačení inovací ve Francii se odehrály krátce po Colbertově smrti během dlouhé vlády Ludvíka XIV. Výroba knoflíků byla hlídána různými cechy dle toho, který materiál se k výrobě užíval, přičemž nejdůležitější roli hrál cech výrobců provázků a knoflíků, jenž vyráběl knoflíky z provázků ručně. Od devadesátých let sedmnáctého století krejčí zavedli inovaci tkaním knoflíků z materiálu užívaného pro oděvy. Pobouření neefektivních výrobců ručně vyráběných knoflíků přivedla ke své obraně stát. V pozdních devadesátých letech sedmnáctého století byly uvaleny pokuty za výrobu, prodej a dokonce i za nošení těchto nových knoflíků, přičemž tyto pokuty byly neustále zvyšovány. Správci místních cechů dokonce získali právo prohledávat lidem domy a zatknout kohokoli, kdo na ulici nosil tyto d'ábelské a nezákonné knoflíky. Během několika let se však stát a výrobci ručně šitých knoflíků museli boje vzdát, jelikož tyto nové knoflíky ve Francii používal každý.

Ve zpomalování francouzského průmyslového růstu byl důležitější zkázonosný zákaz nové oblíbené látky – kaliky. Bavlněné textilie v této době ještě nebyly nejdůležitější, bavlna však později v osmnáctém století stála u zažehnutí průmyslové revoluce v Anglii. Francie se striktně zákony ubezpečila, že v ní bavlna nepokvete.

Nová látka – kalika – začala být dovážena z Indie v 60. letech 17. století a stala se vysoce oblíbenou a užívanou jak na levném masovém trhu, tak v luxusní módě. Výsledkem bylo, že se ve Francii začala vyrábět. V 80. letech 17. století si rozhořčený vlněný, hedvábný i lněný průmysl stěžoval u státu na „nekalou konkurenci“ ze strany vysoce oblíbeného konkurenta. Tištěné barvy již v konkurenci staré látky předháněly. A tak stát v roce 1686 odpověděl úplným zákazem kaliky, jejím dovozem i domácí výrobou. V roce 1700 do toho šla francouzská vláda naplno a zavedla absolutní zákaz čehokoliv spojeného s kalikou včetně jejího užívání. Vládní zvědové byli v ulicích bez sebe: „nahlíželi do bytů a soukromých domů a posílali zprávy, že byla guvernanka markýze de Cormoy spatřena ve svém okně oděna v téměř nové bílé kalice s velkými červenými růžemi nebo že žena prodavače limonády byla spatřena ve svém obchodě v casquin z kaliky.“ Doslova tisíce Francouzů zemřelo v bitvách o kaliku, ať již byli popraveni za její nošení nebo v ozbrojených nájezdech proti jeho uživatelům.

Kalika byla však natolik oblíbená, zejména mezi Francouzskými dámami, že nakonec stát bitvu prohrál, přestože její zákazy zůstaly v knihách až do pozdního osmnáctého století. Pašeráci kaliky se jednoduše nedali zastavit. Bylo pochopitelně jednodušší vynucovat zákazy u domácích výrobců kaliky než proti všem jeho francouzským uživatelům, a tak ve výsledku téměř stoletá prohibice ukončila celý domácí kalikový průmysl ve Francii. Podnikatelé s kalikou a zruční řemeslníci, z nichž mnozí byli francouzským státem utlačovaní hugenoti, emigrovali do Holandska a Anglie, čímž posílili tamní kalikový průmysl.

Navíc všudypřítomně zavedené maximální mzdy odrazovaly pracovníky od stěhování a zejména od vstupu do průmyslu, takže nakonec zůstávali na farmách. Učednictví vyžadovalo tři či čtyři roky, což omezilo mobilitu práce a zamezilo vstupu do řemesel. Každý mistr byl omezen počtem jednoho či dvou učňů, což omezilo růst jakékoliv firmy.

Před Colbertem většina francouzských příjmů pocházela ze zdanění, udělování monopolních výsad bylo však během Colbertovy doby natolik prostoupené společností, aby mohly být z čeho placeny rostoucí výdaje, že se výnosy z udělování těchto výsad staly většinovým zdrojem státního příjmu.

Nejvíce zavazujícím a striktně vynucovaným monopolem byly vládní výsady v oblasti soli. Producenti soli museli prodávat veškerou sůl za v určených královských skladech za danou cenu. Spotřebitelé byli nuceni si sůl kupovat, a aby zvyšovali stání příjem a odradili překupníky, museli kupovat dané množství za čtyřikrát vyšší než tržní cenu a rozdávat ji mezi obyvatele.

Navzdory enormnímu nárůstu výnosů z monopolních výsad ve Francii také zásadně rostly daně. Pozemková daň, neboli taille réelle, byla nejvyšším příjmem státu a během rané části Colbertova režimu se právě Colbert snažil ještě více toto břemeno rozšířit. Avšak taille byla poznamenána množstvím výjimek, zejména vynecháním veškeré šlechty. Colbert se snažil co nejvíce vyzvědět, kdo neoprávněně neodvádí tuto daň, vyčmukat „falešné“ šlechtice a zastavit síť úplatků výběřčím daní. Pokus o lehké snížení taille a velké zvýšení aides – nepřímých vnitřních daní z velkoobchodu a koncového prodeje, zejména nápojů – si na

úplatky a korupci farmářů nepřišel. A pak tam byla gabelle (daň ze soli), výnos, jenž se reálně navýšil od raného šestnáctého do poloviny sedmnáctého století desetkrát. Během období Colberta nerostly výnosy z gabelle ani tak z růstu daňové sazby jako z umocnění vynucování již tak vysokých daní.

Daně z pozemků a spotřeby se těžce dotkly chudých a střední třídy a smrtelně ochromily úspory a investice, zejména, jak jsme viděli, v odvětvích masové produkce. Žalostný stav francouzské ekonomiky lze vyznívat na tom, že v roce 1640 anglický král Karel I. čelil úspěšné revoluci zejména proti zavedení vysokých daní, zatímco francouzská koruna vybírala třikrát až čtyřikrát tolik daní na obyvatele, než král Karel.

Ačkoliv populace Francie byla během šestnáctého století šestkrát vyšší než anglická a její raný průmyslový vývoj se zdál být slibný, výsledkem výše popsaného bylo, že francouzský absolutismus a striktně vynucovaný merkantilismus dokázal stáhnout zemi z pozice vůdčí země v oblasti průmyslového a ekonomického růstu.

7.4. Merkantilismus v Anglii: textilie a monopoly

V šestnáctém století započala Anglie svůj drtivý běh na ekonomický a průmyslový vrchol. Anglická koruna odpověděla snahou zbrzdit vývoj merkantilistickými zákony a regulacemi, avšak z mnoha důvodů se její intervencionistické vyhlášky ukázaly jako nevynutitelné a její záměry tak byly zmařeny.

Surová vlna byl po několik století nejdůležitějším anglickým produktem a to i v oblasti vývozu. Vlna byla nejvíce vyvážená do Vlámka a do Florencie, kde se z ní dělaly drahé šaty. Během raného čtrnáctého století dosáhl rozkvétající obchod s vlnou ročního objemu vývozu ve výši 35 tisíc pytlů. Přirozeně na scénu vstoupil stát a začal danit, regulovat a omezovat. Hlavní rozpočtovou zbraní k budování anglického národního státu byla „libráž“, daň z vývozu vlny a clo na dovoz vlněných látek. Libráž stále rostla, aby bylo z čeho platit neustálé války. V 40. letech čtrnáctého století udělil král Eduard III. monopolní právo na vývoz vlny malé skupince obchodníků výměnou za jejich souhlas s vybíráním daní z vlny královským jménem. Monopolní výsada sloužila k odstranění italských a jiných zahraničních obchodníků, kteří vývozu vlny dříve dominovali.

V 50. letech čtrnáctého století však tito monopolní obchodníci zkrachovali a král Eduard nakonec problém vyřešil rozšířením monopolní výsady na skupinu několik set lidí, nazývanou „Merchants of the Staple“. Veškerý vývoz vlny musel jít skrze dané město pod kontrolou staplerů a následně musela být vlna dovezena na dané místo na kontinentu, což bylo na konci čtrnáctého století tehdy Angličany ovládané Calais. Monopol staplerů se nevztahoval na Itálii, avšak vztahoval se na Vlámko, které bylo hlavním cílem vývozu anglické vlny.

Stapleři se brzy naučili užívat svou monopolní výsadu časem a všemi monopoly prověřeným způsobem – vynucovali si nižší ceny u producentů vlny a vysoké ceny pro importéry z Calais a Vlámka. V krátkém období šlo o systém, který byl pro staplery poměrně výhodný, jelikož byli schopni si vydělat více, než co museli platit králi, avšak v dlouhém období byl anglický obchod s vlnou navždy ochromen. Umělé narušení rozdílu mezi domácí a

zahraniční cenou vlny odradil výrobce anglické vlny a utrpěla také zahraniční poptávka. V půlce patnáctého století spadl průměrný roční vývoz vlny až na pouhých 8 tisíc pytlů.

Pro Angličany (mimo krátkodobého zisku krále Eduarda a staplerů) bylo jediným pozitivem této katastrofální politiky nezáměrný podnět k růstu anglické produkce vlněných látek. Angličtí výrobci látek mohli těžit z uměle nízké ceny anglické vlny a uměle vysoké ceny zahraniční vlny. Trh se zase jednou postavil v tomto nekonečném kličkovacím souboji s mocí znovu na nohy. V polovině patnáctého století se v Anglii a zejména na západě, kde rychlé řeky umožnily valchováním vyrábět plstěné látky a Bristol sloužil jako hlavní vstupní a výstupní přístav, hojně vyráběla luxusní a drahá plátna příze.

Během vrcholného šestnáctého století se v Anglii objevila nová forma výroby vlněných látek a brzy začala v textilním průmyslu převládat. Šlo o „nová sukna“, česané příze, levnější a lehčí látky, které bylo možné vyvážet do teplejších oblastí a více se hodily k barvení a dekoracím, jelikož každý jednotlivý pramen vláken byl v látce vidět. Jelikož výroba česané příze nebyla prováděna valchováním, výrobní sukna nemusely být situovány u proudící vody, a tak začaly nové textilní dílny vznikat všude po kraji kolem Londýna a také v městech jako Norwich či Rye. Londýn byl největším trhem s látkami a tak se náklady na převoz snížily a navíc byl jihovýchod centrem chovu ovcí s hrubou a dlouho vlnou vhodnou zejména právě pro výrobu česané příze. Nové venkovské podniky kolem Londýna také umožnily najmout protestantské řemeslníky, kteří utekli před náboženským pronásledováním z Francie a Nizozemí. Nejdůležitější bylo, že odchod na venkov či do nových měst umožnil rozšiřujícímu se a inovativnímu textilnímu průmyslu uniknout tvrdým cechovním omezením a neměnicí se technologii starých měst.

Nyní bylo v porovnání s několika tisíci o dvě století dříve vyváženo ročně přes 100 tisíc pláten, a tak se do odvětví dostaly sofistikované inovace v oblasti výroby a marketingu. Kupci vymysleli „nákladnický systém“, kdy byli řemeslníci placeni za kupcem od kusu. Navíc se objevili zprostředkovatelé v marketingu, zprostředkovatelé obchodu s přízí mezi přadlenami a tkalci a soukeníci, kteří se specializovali na prodej na konci tohoto výrobního řetězce.

Když řemeslníci ze starých měst viděli růst nové efektivní konkurence, obrátili se na státní aparát, aby s ní zatřásl.

Jak to řekl profesor Miskimin: „Jak se v evoluční době často stává, staré zájmy se obrátí ke státu s žádostí o ochranu před inovativním prvkem ve svém odvětví a žádají regulaci, která by jejich tradiční monopol zachovala.“

Anglická vláda odpověděla skrze Tkalcovský zákon roku 1555, jenž drasticky omezil počet stavů na podnik mimo města až na jeden či dva. Početné výjimky však dopad zákona utlumily a také další regulace v podobě maximálních mezd omezující konkurenci tak, aby zachovala starý tkalcovský průmysl, byla neúspěšná z důvodu nedostatečného vynucování. Anglická vláda se tak ve snaze o podporu a utužení starého systému městských cechů a vyloučení konkurence obrátila k alternativě. Ale podařilo se jí staré tkalcovské podniky jen izolovat a urychlit jejich zkázu. Nové venkovské podniky a zejména ty na česanou přízi byly totiž mimo cechovní jurisdikci. Královna Alžběta tak přešla národní úroveň a v Statue of Artificers z roku 1563 posílila moc národního státu daleko za hranice cechů. Počet učňů na mistra byl zásadně omezen, což mělo omezit růst jakéhokoli podniku, úmyslně průmysl kartelizovat a omezit konkurenci. Počet učňovských let, než se mohl učeň stát mistrem, byl všeobecně prodloužen

na sedm let a po celé Anglii se pro učně zavedly maximální mzdy. Ze zákona těžili nejen staré neefektivní městské cechy, ale také velkostatkáři, kteří přicházeli kvůli novému a dobře placímu odvětví o zemědělské pracovníky. Jedním z veřejných cílů zákona byla povinná plná zaměstnanost, kdy byla práce směřována dle systému „priorit“ – nejvyšší prioritu určoval stát, jenž se pokoušel nutit pracovníky zůstat v zemědělství a neopouštět ho pro třpytivé příležitosti jinde. Pro vstup do obchodní či profesní oblasti bylo na druhou stranu nutné podstoupit několik stupňů kvalifikací, což těšilo různá zaměstnání, která se tímto krokem kartelizovala, zatímco velkostatkáři byli potěšeni, že mají pracovníky, kteří byli nuceni zůstat na polích za nižší mzdu, než kterou by dostali jinde.

Kdyby byl Statute of Artificers byl silně vynucován, průmyslový růst by mohl v Anglii navždy skončit. Naštěstí však byla Anglie více anarchická než Francie a zákon se příliš nevynucoval, zejména tam, kde to bylo nejdůležitější, tedy v nově a rychle rostoucím odvětví česané příze.

Nejenže byl venkov mimo dosah městských cechů a jejich spojence v podobě národního státu, avšak také rychle rostoucí Londýn, kde zvyk kázal, že jakýkoliv člen cechu může obchodovat s čímkoliv a žádný cech nemůže omezovat žádnou výrobu.

Londýn byl pro česanou přízi velkým vývozním centrem, zejména pak do Antverp, což bylo způsobeno jeho enormním růstem během šestnáctého století. Populace Londýna rostla během století třikrát rychleji než zbytek Anglie, konkrétně z 30 až 40 tisíc na začátku šestnáctého století až na čtvrt miliónu na začátku dalšího.

Londýnští obchodníci však nebyli s volnotržním vývojem spokojeni a na trh si začala svítit moc. Zejména začínali sahat po monopolu na vývoz. V roce 1486 vytvořilo město Londýn „Společenství obchodních cestovatelů Londýna“, které přiznávalo výhradní právo na vývoz příze svým členům. Provinční obchodníci (mimo Londýn) museli za vstup platit vysoké poplatky. O jedenáct let později král a parlament vyhlásili, že každý obchodník vyvážející do Nizozemí musí zaplatit Obchodním cestovatelům poplatek a poslouchat jejich omezující regulace.

V polovině šestnáctého století stát monopol Obchodních cestovatelů utužil. Nejprve byli v roce 1552 hanzovní obchodníci zbaveni svého dávného práva vyvážet látky do Nizozemí. O pět let později byly na dovoz látek uvaleny zvykové povinnosti, čímž bylo domácím obchodníkům s látkami uděleno ještě více zvláštních výsad a koruna si s nimi utužila své finanční vazby. Nakonec bylo v roce 1564 za vlády královny Alžbety znovu ustaveno Společenství obchodních cestovatelů pod ještě tužší a více oligarchickou kontrolou.

V pozdním šestnáctém století však začali mocní Obchodní cestovatelé upadat. Anglická válka se Španělskem a španělským Nizozemí pro ně znamenala ztrátu Antverp a na sklonku století byli formálně vyloučeni z Německa. Anglický monopol na vývoz vlny do Nizozemí a na Německé pobřeží byl nakonec zrušen po revoluci roku 1688.

Je poučné poznamenat, co se stalo tištěnému kaliku v Anglii ve srovnání s potlačením tohoto odvětví ve Francii. Mocné vlnářské odvětví zařadilo zákaz dovozu kalika do Anglie v roce 1700, kolem deseti let po Francii, avšak v případě Anglie byly stále povolené domácí výroby. Ve výsledku se začaly domácí výroby hnát kupředu, a když zájmy výrobců vlny dokázaly uvalit zákonem (Calico Act) z roku 1720 zákaz užívání kalika, byl už domácí kalikový průmysl silný a mohl pokračovat ve vývozu svého zboží. Mezitím pokračovalo pašování kalika i domácí užívání, to vše bylo poháněno faktem, že zákaz nebyl v Anglii ani

vzdáleně tak přísně vynucovaný, jako tomu bylo ve Francii. V roce 1735 získala anglická bavlna výjimku a mohl se vyrábět a užívat tzv. barchet, látka z bavlny a lnu, jednoznačně nejoblíbenější druh kalika v Anglii. Ve výsledku mohl v Anglii osmnáctého století domácí průmysl s bavlněnými látkami růst a vzkvétat.

Během anglického merkantilismu se stalo prominentním všudypřítomné udělování monopolních výsad – výhradního práva vyrábět a prodávat jak na domácím, tak na zahraničním trhu. Tvorba monopolů dosáhla svého vrcholu za vlády královny Alžběty (1558-1603) v druhé polovině šestnáctého století. Slovy historika profesora S. T. Bindoffa: „...tento omezující princip podobně jako nějaká obří chobotnice obepnul svá všeobjímající chapadla kolem mnohých odvětví domácího obchodu a výroby“ a „v poslední dekádě Alžbětiny vlády bylo jen máloco obvykle užívané – uhlí, mýdlo, škrob, železo, kůže, knihy, víno, ovoce – nepostižené monopolními patenty“.

Brilantním vyprávěním Bindoff přibližuje, jak lobbyisté skrze lákadlo peněžního zisku získávali královské dvorany na stranu svých petic za udělení monopolních výsad: „jejich pomoc byla obvykle jen pouhou epizodou ve velké hře o ukořistění postavení a bohatství, která neustále kroužila kolem trůnu a ovlivňovala jeho kroky.“ Jakmile získali monopolisté své výsady, získali s nimi ozbrojenou moc státu s jeho mocí nalézt a ukořistit cokoli, již využívali k odstranění všech druhů nově nezákonné konkurence. Jak píše Bindoff:

„Obchodníci s ledkem v rámci monopolu na střelný prach rozkopávali všechny domy a hledali dusičnany hnojenou půdu, jelikož dusík byl jejich hlavním materiálem. Poskoci monopolu na hrací karty činili nájezdy na obchody, kde hledali karty bez kolku a pod hrozbou vzdáleného soudu je zastrašovali, aby se přiznali ke svým zločinům. Povolení k prohlídce tak bylo pro monopolisty nezbytným pomocníkem k odstranění konkurence a možnosti volně si nastavovat cenu svého zboží.“

Výsledkem tohoto vypuzení konkurence bylo, jak lze očekávat, snížení kvality a zvýšení cen, někdy až o 400 procent.

Anglie byla předně zemí monopolů společností zahraničního obchodu, které si rozdělily planetu. Praotcem anglických společností zahraničního obchodu byla Muscovy Company založená roku 1553 s monopolní výsadou pro obchod s Ruskem a Asií skrze bělomořský přístav v Archangelsku. V pozdních 70. letech a na začátku 80. let 16. století udělila královna Alžběta obchodní privilegia hrstce nových monopolistů, jakými byly Barbary Company, Eastland Company nebo Levant Company. Za každou z těchto společností stála malá skupina politicky mocných mužů dříve soustředěných kolem Muscovy Company. Muscovy Company měla na čas monopol na objevování Severní Ameriky a obchod s ní. Navíc když byl v pozdních 80. letech 16. století obchod Muscovy Company s Ruskem citelně poškozen kozáckým narušením povolžské obchodní cesty z Asie, založili lidé z vedení Muscovy Company v roce 1581 Tureckou společnost a Benátskou společnost pro obchod s Indií. Tyto dvě společnosti se v roce 1592 spojily v Levant Company, jež si užívala monopolní výsady pro obchod s Indií skrze Levantu a Persii.

Jako mocná nit se skrze tyto vzájemně propojené monopolní společnosti vinulo jméno sira Thomase Smithe (1558-1625) a jeho rodu. Smithův děda Andrew Judd byl hlavním zakladatelem Muscovy Company. Jeho otec sir Thomas Smith sr. (1514-1577) byl obhájce a architekt tudorovského systému královského absolutismu, vysokých daní a ekonomických omezení. V 90. letech 16. století byl mladší Smith guvernérem – hlavou – doslova každé

monopolní společnosti zaměřené na zahraniční obchod a kolonizaci. Mezi nimi byla Muscovy Company, která držela monopolní právo na kolonizaci Virginie. Vrcholem Smithovy kariéry však vedle všech jeho dalších postů bylo získání místa guvernéra mocné Východoindické společnosti založené v roce 1600 s monopolem na veškerý obchod s východní Indií.

7.5. Zotročování ve východní Evropě

Co se stalo ve východní Evropě, bylo ještě horší, než merkantilismus. Absolutismus králů a feudální šlechty zde byl natolik agresivní a neomezený, že se rozhodli rodící se kapitalismus úplně zničit. Nyní svobodní nevolníci se stěhovali z venkova do měst, aby pracovali za vyšší mzdy a dosáhli na lepší příležitosti při zrodu kapitalistické výroby a průmyslu. Na začátku patnáctého století měla východní Evropa a zejména Prusko, Polsko a Litva svobodné rolnictvo. Města a peněžní směna vzkvétala a rostla a prosperovala řemeslná a textilní výroba. V šestnáctém století se zde však upevnila moc státu a šlechty a rolnictvo bylo opětovně zotročeno. Zejména růst ceny obilí v Evropě během raného šestnáctého století učinil z jeho pěstování více ziskovou činnost, což urychlilo socialistické podmanění levné pracovní síly do rukou šlechtických velkostatkářů. Rolníci byli nuceni se vracet k půdě a zůstat u ní, přičemž byli taktéž násilím nuceni do corvées (periodická nucená práce pro šlechtu). Rolníci byli nuceni žít na velkých panských statcích vlastněných šlechtou, jelikož tyto velké statky znamenaly nižší náklady na dohled nad rolníky, zatímco byli nuceni pro šlechtu pracovat. V Polsku navíc šlechta přiměla stát k vydání zákonů, které zásadně omezily aktivity městských obchodníků. Polští obchodníci museli platit za obchod po Visle vyšší poplatky než velkostatkáři a měli zakázáno domácí výrobky vyvážet. Navíc represe dříve svobodné rolníky připravila o velkou část jejich peněžního příjmu, za který jejich produkty kupovali. To vše dohromady ničilo polská města, městskou ekonomiku a vnitřní trh pro polské zboží. Jak napsal profesor Miskimin: „Pro svůj vlastní zájem dokázala šlechta úspěšně zničit polský ekonomický rozvoj, jen aby si zajistila bohaté zisky z obchodu s obilím a adekvátní zemědělskou pracovní sílu pro maximální využití svých pozemků.“

Obdobný proces znovuzotročování proběhl v Maďarsku, avšak ve službách chovu dobytka a vinařství a nikoliv žita. V pozdním středověku byly renty placeny rolníky jak v naturáliích, tak penězi. V šestnáctém století však šlechta významně renty zvýšila a proměnila na platby v naturáliích. Daně se rolníkům významně zvýšily a nucené corvéee bylo taktéž významně rozšířeno, v jedné oblasti devětkrát ze sedmi na šedesát dní ročně. Panstvo mělo samo striktní monopol na prodej vína a výjimky z vysokých daní z dobytka, které museli platit obchodníci. Tak si velkostatkáři zajistili monopolní výsady v klíčové oblasti prodeje a nákupu vína a dobytka.